

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ЗІ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛИСТОПАД 1921 РР.)

Сергій СОКОЛЮК,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
Військово-Морських Сил Національного університету
оборони України, м. Київ

Соколюк Сергій. Діяльність уряду Директорії УНР зі створення Військово-морських сил (грудень 1918 – листопад 1921 рр.).

У статті висвітлено діяльність уряду Директорії УНР зі створення українського військово-морського флоту в період від грудня 1918 року по листопад 1921 року та внесок у боротьбу за флот українських військово-морських діячів, а також Голови Директорії УНР Симона Петлюри.

Ключові слова: Директорія УНР, український військово-морський флот, Військово-морське міністерство, Гардемаринська школа, Гуцульський полк морської піхоти.

Соколюк Сергей. Деятельность правительства Директории УНР по созданию Военно-морских сил (декабрь 1918 – ноябрь 1921 гг.).

В статье освещается деятельность правительства Директории УНР по созданию украинского военно-морского флота в период с декабря 1918 года по ноябрь 1921 года, а также вклад в борьбу за флот украинских военно-морских деятелей и Председателя Директории УНР Симона Петлюры.

Ключевые слова: Директория УНР, украинский военно-морской флот, Военно-морское министерство, Гардемаринская школа, Гуцульский полк морской пехоты.

Sokoljuk Sergei. *Government activities UNR Directory to create the Navy (December 1918 – November 1921).*

The article highlights the activities of the government to create a directory UNR Ukrainian Navy in the period from December 1918 to November 1921 and contributed to the struggle for Ukrainian navy naval leaders and heads of UNR Directory Petlyury Simon.

Keywords: *directory UNR Ukrainian navy, naval ministry, Hardemaryn school, Hutsul Marine Regiment.*

Починаючи з січня 1992 року (складання присяги на вірність українському народу першими військовослужбовцями Чорноморського флоту та підписання Указу президента України про створення національних Військово-Морських Сил 5 квітня 1992 року), український флот пройшов нелегкий шлях свого становлення і розвитку, а зараз гідно представляє нашу державу у світі, високо несе її Військово-Морський Прапор. Запорукою цього стали патріотизм і самовідданість українських військових моряків, їх вірність славним військово-морським традиціям, які беруть свій початок з морських походів київських князів, ратної слави запорозьких козацьких флотилій.

Та чи не найбільш потужний вплив на процес будівництва сучасних ВМС України мала історія створення національного флоту у добу національно-визвольних змагань

1917-1921 рр., найбільш драматичною сторінкою якої була спроба створення Військово-Морських Сил урядом Директорії Української Народної Республіки.

14 грудня 1918 року в Україні відбувся антигетьманський переворот. Війська Директорії на чолі з полковником Євгеном Коновальцем увійшли у Київ [2], і влада в Україні перейшла до Директорії УНР на чолі з В. Винниченком і С. Петлюрою [4, 171].

Директорія, віддамо їй належне, насамперед з ініціативи флотських офіцерів та розуміння цього питання Головним отаманом військ УНР (12 листопада 1918 – 13 лютого 1919 рр. [7]) С. Петлюрою, не полишала планів повернення Чорноморського флоту, який перейшов під контроль Антанти [8, 177]. 26 грудня 1918 року в новому уряді на посаді Міністра морських справ віце-адмірала Андрія Покровського (під час Першої світової війни – начальник штабу Чорноморського флоту) замінив молодий і енергійний капітан 3-го рангу Михайло Білинський [1, 337; 4, 172], який з початком революційних подій лютого-березня 1917 року разом з лейтенантом С. Шрамченком створили у Петрограді Український військово-морський революційний штаб Балтійського флоту, а також організував 12 жовтня підняття українських прапорів на крейсері «Світлана», ескадрених міноносцях «Україна», «Гайдамак». З початком роботи зі створення Генерального Секретаріату Морських справ УНР прибув до Києва й активно долучився до справи формування органів управління майбутнього українського Чорноморського флоту [5, 228]. За спогадами С. Шрамченка, М. Білинський був «найвідповідальнішою особою з усіх осіб, що стояли на чолі мор-

Морський міністр УНР М. І. Білинський і С. О. Шрамченко (у формі 1-го Гуцульського полку морської піхоти, 1919 р.)

ського відомства України за весь час його існування. Людина вогняної енергії, кришталевих чеснот, з доброю військовою освітою і службовим досвідом, він мав ще ту велику чесноту, що на всі справи дивився з огляду інтересів держави». Його товаришами (заступниками) стали соратники по будівництву національного флоту – контр-адмірал Михайло Остроградський, нащадок гетьмана Данила Апостола, капітан 1 рангу Лев Постриганев (обидва з академічною освітою). Робота Морського міністерства суттєво змінилася [1, 337].

Призначений гетьманом П. Скоропадським 10 червня 1918 року тимчасовим командувачем флоту і представником свого уряду в Криму й у Севастополі, начальник Підводної бригади капітан 1 рангу (з 18 липня 1918 року – контр-адмірал) В'ячеслав Ключковський після приходу до влади Директорії ще формально до середини 1919 року був на цій посаді, фактично вже будучи призначеним на посаду коменданта Північного порту у Севастополі [5, 224].

Новий склад морського відомства спершу взявся надолужити згаяне своїми попередниками, спираючись лише на власні сили. Тому М. Білинський першочерговим завданням бачив створення правової і організаційної бази національного флоту, сподіваючись за допомогою міжнародного права повернути флот державі. В умовах, коли Антанта взяла під свій контроль Одесу і Севастополь, вільними від «союзників» залишалися Миколаїв і Херсон. На тамтешніх верфях були розміщені кораблі, які добудували чи ремонтували. Тому Морське міністерство вбачало ці порти опорою українського флоту [4, 172].

Всього за кілька тижнів напруженої праці 11 січня 1919 року був ухвалений закон «Про Гардемаринську школу» в Миколаєві «з уведенням його в життя з 1 жовтня 1918 року» [1, 338; 5, 230], на що було виділено 2 млн. крб. [8, 177]. 20 січня спеціальним законом ввели структуру Морського міністерства і Морського Генерального штабу,

*Контр-адмірал В'ячеслав Ключковський,
командувач Чорноморським флотом
Української Держави*

створили технічне, будівельне, гідрографічне і судове Головні управління [1, 337]. І, насамкінець, 25 січня 1919 року був запроваджений довгоочікуваний на флоті «Закон про флот», який став основою морської політики держави, будівництва і розвитку її військового флоту. Закон остаточно визначав структуру флоту, роди сил: надводні сили, повітряний флот і морську піхоту, системи берегової охорони і зв'язку, установлював терміни служби і ремонту кораблів, систему бойової підготовки і її забезпечення, визначав театри плавання і зони відповідальності військового флоту [1, 338]. Військово-Морські Сили УНР кількісно мали складатися з 800 старшин (офіцерів) і 12,5 тисяч матросів і кондукторів (надстроковиків), з яких майже половина мала бути набрана протягом 1919-1920 рр. [8, 177].

Симон Петлюра, Кам'янець-Подільський, 1919 р.

Закон передбачав і перебудову морських портів й фортифікацій, створення гідрографічної морської експедиції, лоцманської служби в портах та забезпечення торгового мореплавства. Цим законом УНР остаточно перебрала на себе всі зобов'язання Російської імперії щодо утримання флоту на Чорному морі та суднобудування в українських портах [4, 172].

Морське відомство для забезпечення надійного зв'язку морськими шляхами України зі світом у першу чергу намагалося забезпечити флот бойовими кораблями. З цією метою для підтримки флоту та суднобудування з державної казни у січні було асигновано 100 мільйонів карбованців. Ще 20 мільйонів було виділено на погашення заборгованості перед робітниками суднобу-

дівних заводів «Руссуд» і «Наваль». Морське міністерство сподівалося, що «новобудови» – лінкор типу «Воля», чотири крейсери, 12 есмінців, 8 підводних човнів та 16 допоміжних суден – стануть ядром національного флоту на час вирішення питання з Кримом і Севастополем [8, 177].

Згідно з наказом по морському відомству 27 (25 [1, 338]) січня 1919 року за № 57/28 було перейменовано кораблі, завершення будівництва яких на Миколаївській і Херсонській корабельнях планувалося у 1919-1920 роках. Українські кораблі отримали назви: лінкор «Соборна Україна» (32 000 т), легкі крейсери «Гетьман Богдан Хмельницький» (згодом за радянських часів перейменований більшовиками в «Червону Україну») (6934 т), «Гетьман Петро Дорошенко» (пізніше перейменований в «Красный Кавказ») (8030 т), «Гетьман Петро Сагайдачний», «Тарас Шевченко»; ескадрені міноносці (1330 т) отримали назви «Київ», «Батурин», «Іван Богун», «Іван Виговський», «Іван Котляревський», «Іван Підкова», «Іван Сірко», «Кость Гордієнко», «Львів», «Петро Могила», «Пилип Орлик», «Мартин Небаба», «Чигирин», 8 великих підводних човнів, у тому числі ПЧ «Щука», «Карась» і «АГ-21» (Американський Голланд), «АГ-26», база підводних човнів – «Дніпро» [1, 338; 4, 173] та 16 допоміжних суден [8, 177].

Оскільки уряд Директорії разом із кораблями, які сподівався повернути, планував відновити повноцінний флот з усіма типами суден, розгалуженою інфраструктурою та допоміжними службами [8, 177], з метою з'ясування реального стану справ надіслав дві комісії від Морського Міністерства: одну під головуванням Начальника Головного Морського Штабу капітана 1 рангу Пчельникова до Миколаївського порту й іншу – до Херсонського [1, 338].

У січні 1919 р. вийшли ще два законодавчі акти: щодо поповнення армії та флоту призовниками та напрямів організації військово-морських сил на узбережжі Чорного моря [8, 177].

Головний Отаман Військ і Фльоти УНР Симон Петлюра в наказі по Морському Генеральному Штабі від 3 січня 1919 року за № 10/1 наказав «лічити прапором Военної Фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18-го липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх військових кораблях і інституціях, відповідно до ухвали, прийнятої Директорією». Крім того, «Українська Державна Фльота» мала понад двадцять спеціальних військових і інших прапорів [1, 338]. Варто зазначити, що саме цей прапор флоту Української Народної Республіки, лише без тризуба у кряжі, був відновлений у якості Військово-Морського Прапора Військово-Морських Сил сучасної України у 1993 році.

У планах Уряду УНР щодо відродження флоту було повернення в українські порти кораблів та суден, які протягом 1915-1918 рр. опинилися через різні причини в Стамбулі. Призначивши в середині січня 1919 року замість проросійськи налаштованого М. Суковкіна нового Надзвичайного посла у Стамбулі Олександра Лотоцького, відомої постаті в українських політичних колах, український Уряд покладав на нього надію у справі повернення флоту до України. У подальшому О. Лотоцький протягом серпня-вересня зробив усе можливе, щоб повернути судна і не допустити їхнього приєднання до новоствореної Російської військово-морської бази в Стамбулі під командуванням А. Колчака. Проте усі зусилля української місії виявилися марними [2].

З висадкою десанту Антанти в Одесі та захопленням ним 1-го лютого Херсону, 2-го лютого – Миколаєва і остаточного відокремлення України від Чорного моря, плани відродження українського флоту були зірвані. Навальний наступ Червоної Армії змусив Директорію 3 лютого 1919 року залишити Київ і відступити на захід [5, 230]. Сил для протидії військам Антанти на узбережжі не було: полки морської піхоти так і не були розгорнуті і були переважно лише кадровими штабами [4, 173]. Навальний наступ

Крейсер «Мазепа» («Адмірал Нахимов») біля стінки заводу «Наваль», 1918 рік

більшовиків позбавив Директорії виходу до морських комунікацій, а іноземні інтервенти тим часом довершили справу руйнування флоту, затопивши 11 підводних човнів та вивівши із Севастополя лінкор, крейсер, 6 есмінців, два міноносці, три підводні човни, майже двадцять допоміжних суден [8, 178]. Частина кораблів Чорноморського флоту, виведена після цього Антантою до Стамбулу (Константинополя), була знову передана під Андріївський прапор, де була створена «База Російського Чорноморського флоту» [1, 341].

Спроби С. Петлюри допомогти одеським морякам наштовхнулися на рішучий спротив Антанти, яка виразно стала на сторону білого руху Росії. Коли напівпартизанські загони УНР наблизилися до Одеси, командувач «союзного» флоту англійський адмірал Де-Робек заявив С. Петлюрі, що не допустить його війська до Одеси ближче, ніж на десять миль, для чого вже приготовлено головний калібр лінкора «Мальборо» і артилерію загону міноносців. Оскільки С. Петлюра не мав достатніх сил для протистояння з антантівським десантом, він був змушений віддати наказ про відхід своїх сил від чорноморського узбережжя [4, 173]. У цій надзвичайно складній ситуації наказом Головного отамана С. Петлюри навколо Миколаєва, Очакова і Херсону у смузі 75 верст був створений Приморський фронт а його командувачем призначається Міністр морських справ. Передбачалося сформувати два корпуси і дивізію морської піхоти [5, 231; 8, 177].

У той же час ішла жорстока боротьба за південь України, Крим і Севастополь між більшовиками і білогвардійцями генерала А. Денікіна, якого підтримувала Антанта. Ще у березні 1919 року радянські війська увійшли до Криму. На початку квітня на французьких кораблях розпочалися революційні виступи матросів з вимогою повернення на Батьківщину – антантівську коаліцію перемогла більшовицька пропаганда. Призначений генералом А. Денікіним головним командиром портів Чорного і Азовського морів контр-адмірал М. Саблін вдруге у своїй біографії (тільки цього разу вже перед наступом червоних) вивів із Севастополя до Новоросійська крейсер, 5 міноносців, три підводні човни і частину флотського майна. Залишаючи Севастополь у квітні 1919 року, війська Антанти прихопили з собою більшість боєготових кораблів, у тому числі лінкор «Воля», два крейсери, шість есмінців, три підводних човни і перевели їх до Стамбула [2]. Зокрема, ескадрений міноносець «Счастливый» загинув у 1919 році в Егейському морі під англійським прапором; «Кронштадт» та «Утку» білі моряки вивели з Криму в Бізерту, «Гагару» англійці затопили у квітні 1919 року під Севастополем. «Нерпу» ніхто не виводив, вона була на ремонті у Миколаєві, а потім під назвою «Політрук» у 1922 році увійшла до складу радянських Морських сил на Чорному морі [5].

Та перш ніж залишити українські порти, інтервенти погромили все, що було можливим, підірвали батареї севастиопольської фортеці та головні машини на 11 бойових кораблях, на інших вивели з ладу зброю, в арсеналах спалили заряди. Загинула вся друга бригада лінійних кораблів. 29 квітня 1919 року радянські війська увійшли до Севастополя, але наприкінці червня білогвардійські війська за допомогою Антанти вибили їх із Севастополя, а в серпні – з Одеси, Херсона і Миколаєва [4, 178].

У той же час окупація іноземними інтервентами чорноморського узбережжя змусила

перенести штаб берегових військ з Миколаєва до Вінниці, де згідно з наказом Морського міністра від 3-го лютого мало розпочатися формування першого полку морської піхоти флоту УНР. Та події в Україні розвивалися так, що формування морських полків довелося перенести до Коломиї, що на Прикарпатті. Узгодивши з Військовим секретаріатом уряду Західно-Української Народної Республіки мобілізаційні питання, з 24 березня 1919 року в Коломиї розпочинається формування 1-го полку морської піхоти, який дістав назву «1-ий Гуцульський». Його ядро склали колишні моряки Австро-Угорського флоту та сплавщики лісу (бокораші) на карпатських річках Черемош і Прут. Командиром цього полку був призначений сотник Володимир Гемпель. Для організації набору Морський міністр М. Білинський разом з офіцерами М. Злобіним, С. Шрамченком у квітні здійснили робочу поїздку до Станіслава, нинішнього Івано-Франківська, Коломиї, Заболотова, Косова та Жаб'яого (Верховини), під час якої організували поповнення полку не лише людьми, а й припасами та матеріальними ресурсами [4, 174]. Результатом цієї роботи стало видання за погодженням з Військовим Секретаріатом ЗУНР «Закону про зарахування до фльоти громадян «Наддністрянської України» від 9 квітня 1919 р. за № 504. Спочатку Морський полк очолив полковник Морської піхоти Гаврило Нікогда, а пізніше – капітан 3-го рангу Кость Мандрика. Воєнно-морському аташе УНР у Відні, капітану 2 рангу, Шашкевичу-Горбацькому було видано наказ і відпущено кредити для забезпечення пересування моряків-наддністрянців з колишніх австро-угорських портів Адріатики [1, 339].

Наказом по морському відомству 16 квітня 1919 року було встановлено форму одягу морським піхотинцям: для старшин – чорний френч, чорні штани-галіфе із золотими лампасами, а для підстаршин і моряків – з червоним кантом. Для старшин встановлювалися золоті нашивки (шеврони) на обох

рукавах, для підстаршин – жовті відзнаки на лівому рукаві під жовтим якорем. Холодною зброєю морських піхотинців був багнет, але більшість старшин і підстаршин, дотримуючись усталеної морської традиції, використовували морський кортик [4, 174].

Із формуванням морської піхоти виникли проблеми з обмундируванням і медичним забезпеченням. Їх у значній мірі вирішив колишній Головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні і начальник санітарної управи Української Галицької армії адмірал Ярослав Окуневський. Використовуючи свої старі зв'язки у Відні та власні кошти, він організував доставку на потреби армії УНР чотирьох ешелонів різних медикаментів і військово-медичного майна. Я. Окуневський асигнував коштами і надав значну організаційну допомогу військово-морському аташе УНР у Відні капітану 2 рангу Дашкевичу-Горбацькому в організації відправки з Адріатичних портів флоту Австро-Угорщини вихідців із Західної України для комплектування ними полків морської піхоти УНР та організації матеріальної допомоги боротьбі українців [4, 174-175].

З Коломиї 1-ий Гуцульський полк морської піхоти для завершення формування був переведений до Бродів, де отримав наказ для остаточного озброєння і технічного оснащення виступити до Рівного, пройти допідготовку, після чого вирушити на фронт під Київ. До Бродів мало прибути поповнення для другого полку морської піхоти з двох тисяч гуцулів, які мобілізувалися на Покутті і в Гуцульщині [1, 339].

Проте ускладнення військової ситуації в Західній Україні змусило змінити плани. 15 травня польський уряд спрямував на український фронт сформовані у Франції для боротьби з більшовиками дивізії генерала Галлера. 24 травня 1919 року румунські війська захопили безборонні Чернівці, а 25-го – форсували річку Черемош і окупували Снятин, Косів і Коломию. Призив до армії УНР в Прикарпатті був зірваний. Зі

сходу наступали більшовицькі війська, відтак, армія УНР змушена була вести бої на три фронти. У зв'язку з цим 1-ий Гуцульський полк морської піхоти отримав наказ передислокуватися до Тернополя, з якого у червні виступив на фронт під Волочиськ, який згодом звільнив разом із запорожцями від більшовицьких військ. Після того, у складі збірної київської дивізії армії генерала М. Омеляновича-Павленка 1-ий Гуцульський полк морської піхоти продовжив наступ на схід [1, 340; 4, 174].

Наступ більшовицьких військ у березні змінив політичну ситуацію в Україні і спричинив відставку уряду УНР. 9 квітня 1919 року у Рівному був сформований новий, «лівий» уряд Матроса та оголошено новий курс в Україні [5, 231]. У зв'язку з цим М. Білинський, не бажаючи працювати в соціалістичному уряді, 24 квітня подає у відставку з посади Міністра морських справ УНР і 22 травня приймає командування дивізією морської піхоти флоту УНР. Новим Морським міністром призначається капітан 1 рангу Микола Злобін [1, 340], його заступником – капітан-лейтенант Святослав Шрамченко. У червні морське відомство очолив С. Шрамченко, а затим знову, до 1922 року, але вже переформоване в Морську управу військового відомства очолював капітан 1 рангу М. Злобін [4, 175].

Узгодивши з урядом ЗУНР «Закон про зарахування до флоту громадян Наддністрянської України», М. Білинський через окружні комісії в Кам'янець-Подільському сформував 2-ий полк морської піхоти, який очолив поручик Ілля Сич. Згодом було розпочато формування третього полку. Після проведеного у Кам'янець-Подільському 29 липня 1919 року інспекторського огляду морським міністром М. Злобіним сформовані полки були включені до складу 1-ї дивізії морської піхоти і відбули на фронт [1, 340; 5, 232].

3 серпня 1919 року, після звільнення Києва від більшовицьких військ [5, 239], вийшов Закон «Про зміну та доповнення

до Закону від 26.01.1919 р. «Про поповнення армії та флоту УНР», який 4 серпня 1919 року був опублікований у «Віснику державних законів» [3, 304]. Проведення набору до війська і в морські частини та підготовку кадрів для флоту було доручено капітан-лейтенанту С. Шрамченку. Він створює в Кам'янець-Подільському Гардемаринську школу і призначається ад'ютантом школи – заступником її директора. Варто зазначити, що, прибувши навесні 1917 року з Балтійського флоту разом з М. Білінським, він активно долучився до роботи зі створення Українського флоту. Під час евакуації центральних установ з Києва 27 січня 1919 року С. Шрамченко забрав із собою Військово-Морський прапор Міністерства морських справ і проніс його через усі буревії й лихоліття визвольних змагань, неодноразово еміграції та Другої світової війни. У подальшому, з 19 травня 1919 року до 10 грудня 1921 року, він очолює Генеральний морський штаб, функції якого виконував організаційно-тактичний відділ Військово-Морської Управи, та брав участь у підготовці 2-го Зимового походу. У 1920 році йому було присвоєне звання «контр-адмірал» [5, 239].

Увесь 1919 рік дивізія морської піхоти вела важкі бої з Червоною Армією за ви-

зволення рідної землі. 6 грудня 1919 року морська піхота у складі армійської групи генерала М. Омеляновича-Павленка взяла участь у героїчному 1-му Зимовому поході армії УНР і дійшла до лінії Київ – Черкаси, звільнивши при цьому Вінницю й Одесу. Метою цього походу було намагання підтримати бойовий дух українських повстанців, підняти народ на боротьбу з окупантами [5, 232].

З'явилася надія на відродження флоту, залишки якого знаходилися в Одесі. Та під ударами переважаючих сил противника, а більше від епідемії тифу, українській армії довелося відступити на територію Польщі, де Морське відомство продовжувало виконувати свої функції і організовувало життєдіяльність української морської піхоти [4, 175].

Восени 1919 р. у Стамбулі відбулася передача захоплених Антантою кораблів ЧФ уряду Південної Росії. Після створення «бази російського Чорноморського флоту» вони були повернуті до Севастополя і взяли активну участь у боротьбі Руської армії генерала Врангеля з радянськими військами. Українська Мозирська (Пінська) річкова флотилія наприкінці 1919 року була захоплена поляками, а її кораблі увійшли до складу Польської Пінської флотилії [1, 341].

У зв'язку із загальною ситуацією на фронті наказом Директорії УНР 17 квітня 1920 року «Головним Начальником Чорноморського флоту та Заступником Військового Міністра по справах Військового і Торговельного Мореплавання» був призначений контр-адмірал М. Остроградський. Цим же наказом йому було затверджено «Повноваження і обов'язки» та «представ-

Кораблі Чорноморської ескадри та підводні човни в Південній бухті Севастополя, 1918 р.

ником Української Республіки на півдні України по справах Військового і Торговельного Мореплавання», доручалося утворити військово-дипломатичні місії в Румунії, Болгарії і Туреччині, надавалося право міжнародних зносин та створювати мобілізаційні комісії для торгового флоту [5, 215-216].

У квітні 1920 року переформовані полки морської піхоти УНР взяли участь в спільному україно-польському визвольному поході і 7 травня звільнили Київ, що, у подальшому, не принесло успіху у війні [4, 176]. Проте зі звільненням столиці знову з'явилася нова надія на відродження флоту. М. Остроградський спрямовує свої зусилля на відродження його бойової сили. Своїми першими наказами він заново створює у Києві Дніпровську флотилію зі штабом [5, 215-216], Дніпровський флотський півекіпаж на чолі з капітаном 1-го рангу М. Злобіним [5, 243], а в дивізії морської піхоти – бронепоезд «Чорноморець» [4, 176]. У Кам'янець-Подільському генерал-хорунжим В.Савченком-Більським організувалася Гардемаринська школа [1, 340]. Оскільки успіх боротьби залежав від військово-технічного забезпечення війська (у своєму листі К. Мацієвичу в Бухарест С. Петлюра зазначав, що запас рушничних набоїв у жовтні складав 600 000 набоїв лише на один день бою), Директорія намагається порозумітися з Антантою і домовитися про її військово-технічну допомогу в боротьбі з більшовицькими силами в Україні. З цією метою М. Остроградський відбув до Ставки Антанти в Ясах [4, 176].

Та, відрізана від моря ворогами, Директорія почала втрачати інтерес до флоту [8, 178]. Під тиском вищих армійських кіл ще 24 вересня 1919 року Морське міністерство було перетворене в Головне управління Воєнно-морського флоту Військового міністерства, а більшість його службовців – зарахована до дивізії морської піхоти. 20 березня 1920 року це управління було згорнуте в Головну воєнно-морську управу. У

той же час перестав існувати і Генеральний Морський штаб [4, 176]. Це все, на думку С. Шрамченка, зашкодило українській великодержавній справі [1, 340].

Улітку 1920 року виникла ситуація, коли і Антанта (у першу чергу Англія) і білий рух в Росії змушені були змінити своє ставлення до України, і виникла можливість порозуміння між ними. У листопаді 1920 року Російський політичний комітет у Польщі на чолі з лідером О. Савінковим підписав договір з УНР, яким визнавав самостійність України. Відповідно до умов договору, Окрема російська Армія генерала Перемикіна підпорядковувалися командуванню армії УНР. Однак генерал Врангель, на словах визнаючи право України на незалежність, висунув умови, що допомагатиме тільки тим, хто визнає його Верховним Головнокомандувачем та коли в УНР визнають двомовність. Отже, мовна проблема вже в ті часи повним ходом поглиблювалась шовіністами в Україні! [4, 177].

Незабаром частина Чорноморського флоту була переведена до Севастополя під верховне командування генерала Врангеля і брала участь у боротьбі проти більшовиків [1, 341]. У барона Врангеля у підпорядкуванні був Чорноморський флот в Криму, отже і торгові шляхи, від яких Україна була відрізана фронтами. Тому переговори з бароном про взаємодопомогу в боротьбі зі спільним ворогом та подальшу долю флоту К. Мацієвич і М. Остроградський планували провести у жовтні в Севастополі, але С. Петлюра виступив проти як їх умов, так і місяця проведення. На думку Головного отамана, Врангель вів з Директорією «хитру гру» а сама «поїздка до Криму могла би значно ускладнити наші внутрішні відносини». Стосовно «рівноправності мов», то С. Петлюра рішуче заявив, що це «скрита тенденція вдарити по одному з головних моторів нашої державності і будівничої нашої праці з тим, щоб розкласти нас в самій основі нашого будівничого плану». Тому центр переговорів залишився в Бухаресті [4, 177].

У цей складний час С. Петлюра вважав за необхідне впорядкувати систему державних інститутів, зокрема, війська УНР. Так, 12 листопада 1920 року було затверджено Закон «Про вище військове управління в УНР», яким було визначено, що найвище керівництво всіма сухопутними і морськими силами УНР належить голові Директорії як Головному отаману Війська і Флоту УНР і здійснення його через Військове міністерство, Начальника Генерального штабу і Генеральної інспекції військ УНР. Головному отаману визначалося право визначати устрій Армії та Флоту, від нього виходять накази і розпорядження стосовно дислокації військ, переведення їх в бойовий стан, навчання їх, проходження служби перемінним складом Армії, флоту і всього, що стосується збройних сил і захисту УНР [3, 392].

Тим часом командування Червоної Армії, підтягнувши з території Росії свої головні ударні сили, досягло перелому в бойових діях і перейшло в рішучий наступ. Українські моряки одними з перших виступили на захист держави. У цей час із моряків Дніпровської флотилії і флотського півекіпажу був сформований курінь морської піхоти, який разом із бронепоездом «Чорноморець» постійно брав участь у бойових діях. 21 листопада 1920 року на берегах Збруча під Підволочиськом та Замостям морський курінь на чолі з колишнім Морським міністром, капітаном 1-го рангу М. Злобіним, підтримуваний вогнем бронепоезда, забезпечував відхід українського війська за Збруч [5, 244] і до останнього вів бій з противником – 1-ою Кінною армією С. Будьонного та військами М. Тухачевського. Проте укладене поляками перемир'я з Червоною Армією 9 листопада 1920 року, позбавило УНР не лише союзників, а й надії на швидке повернення до берегів Чорного моря. Відступивши на територію Польщі, українські моряки разом з військом УНР були інтерновані до польських таборів [4, 177].

Восени 1920 року радянські війська Південного фронту М. Фрунзе зламали

оборонну Білої гвардії на Кримському півострові і невпинно наближалися до Севастополя, Феодосії та Керчі. Правитель Півдня Росії барон Врангель використав кораблі й транспорти Чорноморського флоту для евакуації військ [4, 178] спочатку до Стамбулу та його околиць, а пізніше до французького порту Бізерта (Туніс, Північна Африка) [1, 341]. 16 листопада 1920 року лінкор «Воля» (перейменованій білогвардійцями на «Генерал Алексєєв»), один броненосець, два крейсери, 10 есмінців, 4 підводні човни, 12 тральщиків, 119 транспортів і допоміжних суден назавжди покинули Севастополь і Крим. На них в еміграцію відбуло 145 693 осіб. 21 листопада врангелівський флот був реорганізований в Руську ескадру, останнім притулком якої став середземноморський порт Бізерта в Тунісі, колишній французькій військово-морській базі на півночі Африки. На кораблях Врангеля 13-14 листопада 1920 року відбули в еміграцію і чимало колишніх адміралів, офіцерів і матросів флоту УНР, в тому числі й адмірал А. Покровський, віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірالی М. Максимов, Д. Ненюков та багато інших [4, 178]. 21 листопада у Стамбулі залишки Чорноморського флоту були реорганізовані в Руську ескадру [5, 204].

Проте радянська влада висунула свої права з вимогою видати їй усі кораблі Чорноморського флоту з Бізерти. Уряд УНР, що на той час вже був в еміграції, подав протест до Ліги Націй і до французького уряду проти таких дій, вважаючи усі ці кораблі власністю УНР. Утім, ці кораблі не були повернуті більшовикам, а продані французами на металобрухт [1, 341].

У підсумку, корабельний склад як українського, так і радянського флотів фактично перестав існувати. З цього приводу призначений уповноваженим Реввійськради РФ по Україні і Криму М. Фрунзе писав: «... на долю морського флоту випали тяжелые удары. В результате их мы лишились большей и лучшей части его материального

состава, ... потеряли основное ядро флота и рядового состава. Все это в сумме означает, что флота у нас нет» [4, 178].

У той же час основні сили українського флоту, сконцентровані в дивізії морської піхоти контр-адмірала М. Білинського, витіснені радянськими військами на територію Польщі, у цей час насмерть стояли перед військами М. Тухачевського й у значній мірі спричинилися до оголошеного згодом поляками «чуда на Віслі». Опинившись волею військової долі в еміграції, вони не втратили надії повернути волю і незалежність рідній землі. Уклавши з Польщею мирний договір, радянська Росія виборола собі умову, що на польській території антирадянські організації діяти не можуть. Тому майже в підпільних умовах на території Польщі і Румунії українські моряки брали активну участь у підготовці Української Повстанської Армії і планували провести Визвольний похід в Україну з метою підняти всеукраїнське повстання проти більшовицької влади [4, 179].

У цей час Україною вже ширився більшовицький терор. Голова РНК РРФСР В. Ленін вимагав негайних поставок із «ситої» України для «голодаючого пролетаріата» щонайменше 150 млн. пудів зерна, відтак «продотряди» забирали все, що могли знайти в коморі українського селянина, що, у підсумку, і призвело першого в історії України голодомору 1921 року. Для придушення будь-якого руху опору в Україні було дислоковано війська Червоної Армії, які нараховували 1 млн. 200 тис. осіб. У створених Харківському та Київському військових округах дислокувалося 35 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 10 бригад та різних частин, які були зведені у п'ять армій. Українці в них складали лише 9%. Червона Армія в Україні стала виразно окупаційною, чого В. Ленін у своїх телеграмах і не приховував [4, 179].

У цій, з військової точки зору безнадійній ситуації, для порятунку народу від геноциду і збереження честі Українського

війська і флоту Українська Повстанська Армія під командуванням генерала Ю. Тютюнника 25 жовтня 1921 року зважується на похід, який увійшов в історію як 2-ий Зимовий, чи «Льодовий» похід. Просуваючись у важких зимових умовах у напрямі Києва, група військ Ю. Тютюнника була безперервно атакована кавалерійськими дивізіями більшовицьких військ. Народного повстання, як і з'єднати з повстанськими загонами Придніпров'я, підняти не вдалося. Не дійшовши 40 кілометрів до Києва, група військ Тютюнника у битві під Базаром 21 листопада 1921 року була розбита кіннотою дивізії Г. Котовського і змушена була повернути та пробиватися назад до польського кордону [4, 180]. У цьому бою загинув і контр-адмірал М. Білинський, який очолював залишки 1-го Гуцульського полку морської піхоти УНР. Він волів померти, ніж потрапити у більшовицький полон. Долю свого командира розділила і значна частина його морських піхотинців [9, 233].

Таким чином, українська морська піхота була задіяна у запеклих боях на Поділлі. Район її дій пролягав майже на 600 км із заходу на схід та на 400 км – з півночі на південь. За свою коротку дворічну історію полки морської піхоти УНР вписали яскраву сторінку в історію національних збройних сил, Українського флоту, у боротьбу українського народу за своє визволення [9, 233].

Слід зазначити, що у квітні 1919 року Морським Міністерством було встановлено днем Свята Української Державної Фльоти і разом з тим днем Свята Українського Чорного Моря 29 квітня, а також встановлено бронзову медаль для всіх, хто був на службі в українському флоті станом на 29 квітня 1919 р. (на знак пам'яті про день підйому українського прапора на кораблях Чорноморської ескадри 29 квітня 1918 р.) [1, 341].

Таким чином, з моменту підняття в Севастополі 12 жовтня 1917 року екіпажем

ескадреного міноносця «Завидний» Національного прапора України до останнього бою української морської піхоти під Базаром 21 листопада 1921 року – понад 4 роки – є часом існування національного флоту незалежної Української Держави. Протягом цих років український прапор, як колись в старі козацькі часи, майорів над хвилями Чорного моря та на приморських театрах бойових дій. Флот зробив все, що зміг на той час, і дії його були героїчні як на морі, так і на суші [4, 180].

У цілому ж, Директорія виявила розуміння того, що ситуація вимагала значної роботи у галузі військового будівництва, зокрема, військово-морського флоту. На військові цілі виділялися значні кошти, проводилася інтенсивна законотворча діяльність, що у підсумку приносило позитивні результати. Та сили були нерівними:

зовнішньополітичні умови та військовий потенціал радянської Росії, Антанти та білогвардійців значно перевищував військову потужність Української держави, яка і зазнала поразки в останній спробі свого утвердження [8, 178].

Та все ж боротьба за національний флот у 1917-1921 роках була недаремною. Програма фізично, вона була виграна духовно, створила і виховала цілу плеяду українських військових моряків і поняття «національний флот України». Після 350-річного періоду бездержавності військові моряки 1917-1921 років перенесли морську справу і морську традицію українського народу з історичного мрійництва у сферу практичного перетворення українців у морську націю, що завершилося у 1991 році проголошенням державної незалежності України та створенням Військово-Морських Сил України.

ДЖЕРЕЛА

1. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська. Т. II (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упорядник Б. З. Якимович. – 5-те вид., змін. і доп. – Київ: Варта, 1995. – 464 с.
2. Кириллі Х. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918-21 рр. // Чорноморська безпека. – 2012. – № 4(26). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/420/72/>.
3. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.
4. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – 404 с.
5. Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів. – Снятин: ПрутПринт, 2005. – 400 с.
6. Морской архив. «Морской вопрос Украйной не поднимался...» // Гангут. – 1997. – №12 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://perevodika.ru/articles/4252.html>.
7. Петлюра Симон Васильович // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. (Україна крізь віки. Т. 10). – К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. – 320 с.
9. Соколюк С. М. Участь військово-морських формувань доби Директорії УНР у бойових діях на Поділлі (травень – вересень 1919 р.) / С. М. Соколюк // Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Воєнна історія Поділля та Буковини» (м. Кам'янець-Подільський, 25-26 листопада 2009 р.). – С. 228–233.